

Í HE FAKAMAAUÁNGA POLISI
MAFAI HOPO HIA
NUKU'ALOFA

ATTORNEY GENERAL'S OFFICE	
INITIALS: <i>JH</i>	DATE: <i>13/11/2023</i>
☒ File	☒ Website
☒ Database	☐ Social Media
☒ Email internal	☐

Cr. 258/2023

Í HE VAHAÁ Ó E : POLISI - Talatalaaki

PEA MO : ÁTUNAI SA LENATI - Fakaíloa

Fakafofonga lao

Sgt. Toutai maáe Talatalaaki
Mr. S. Fili maáe Fakaíloa

HILIFAKI TAUTEA

A PUIPUITU'A

1. Kuo tali halaia 'a e faka'íloa ki he faka'ílo ko e –

Kaihaá, maumau ai á e kupu 143(a)(b), 144(a)(b) mo e 145(b) ó e *Lao ki he Ngaahi Hia* í heéne áve í he loto kaka pe taé ha momoi totonu fakalao á e salio te misini fika L25081 lanu úliúli kalasi Nissan Dualis, mahuínga ko e \$1,3000 lahi hake pe síf hifo ai ka ko e koloa ia á Sione Hoeft, taé te ne loto ki ai.

2. Ko e fakaíloa ko hono taú 16 éni pea ko e fika 6 ia í he fanau é tokohiva á éne ongo matuá ko Timote mo Siale Lenati ó Haveluloto. Óku kei ako Form 4 í he Ápiako Kolisi Tonga.

3. Fakatatau ki he moónií meá á e meá naé hoko í he hopo ni í heéne ha í he Malanga Fokotuú Tautea á e Talatalaaki, naé áve é he fakaíloa á e salio te misini ko eni á e mamahi í he áho Sapate 2 Siulai 2023 mei he tauánga meáele í he ápi siasi Uesiliana ó Havelu.

4. Í he hili á e ako hiva á e mamahi í he ápi siasi Uesiliana, naé háu ia ke foki kuo pulia á e salio te misini ia mei he tauánga meáele. Naé fakahoko á hono lipooti ki he ápitanga polisi í Nukuálofa ni.

5. Naé toki maú á e salio te misini í he áho hoko pe ko e áho Monite 3 Siulai 2023 í he tauánga ó e Fale Tohitaú í Fasi pea ko e fakaíloa naá ne fakaúli í he salio te misini ni pea naé íai mo éne kau pasese.

rae 13/11/23
JH

6. Naé puke mai ai pe á e fakaíloa ó tauhi í ápitanga polisi Nukuálofa fakataha pea mo e saliate misini.
7. Naé tokoni á e fakaíloa ki he ngaue á e kau polisi áki á 'ene vetchia pe ko ia pe naá ne áve á e saliate misini ni.
8. Naé fai mo e kole fakamolemole á e fakaíloa mo hono famili ki he famili pea naé tali lelei ia.
9. Í hono fakafoki á e saliate misini ki he mamahi naé fakaha mei ai óku í he tuúnga fakafiemalie pe á e saliate misini.

E NGA AHI FAKA'ILO 'O E FAKA'ILOA PEA MO E NGA AHI TAUTEA 'O E NGA AHI HIA TAKITAHA FAKATATAU KI HE LAO

10. Ko e tautea maólunga taha 'oku tu'utu'uni 'e he lao 'e malava'e he Fakamaau'anga ni ke hili faki ki he faka'iloa fakatatau ki he kupu 145(b) ó e *Lao ki he Ngaahi Hia* ko e tautea ngaue popula ikai ke toe laka hake í he tau é 7.

F NGA AHI ME'A 'OKU FAKAKAUKAU'I KI HONO FAKATUPULAKI 'O E TAUTEA KI HE HIA NI (AGGRAVATING FACTORS)

11. Ko e hia óku fakaílo ki ai á e fakaíloa ko e hia óku mamafa fakatatau ki he mahuínga ó e koloa naé kaihaási, pe mo e tautea óku fokotuú é he kupu 145(b) ó e *Lao ki he Ngaahi Hia*.
12. Ko e fong hono fakahoko 'e he fakaíloa á e hia ni naé "fuú taéufi áupito" fakatatau ki he palakalafi III (1) á e Malanga Fokotuú Taetea á e Talatalaaki.

H NGA AHI ME'A 'OKU FAKAKAUKAU'I KE FAKASI'ISI'I'AKI 'A E TAUTEA (Mitigating factors)

13. Naé tali halaia á e fakaíloa í he úluaki faingamalie pe.
14. Fakatatau ki he fakamatala á e talatalaaki óku ikai ke íai ha lekooti faihia á e fakaíloa.
15. Naé 'osi fakahoko á e kole fakamolemole ki he mamahi pea naé tali lelei é he mamahi á e kole fakamolemole naé fakahoko.
16. Naé í he tuúnga fakafiemalie á e saliate misini í he taimi naé fakafoki ai ki he mamahi.
17. Naé tokoni á e fakaíloa ó fakafaingamalie í e ngaue á e kau polisi.
18. Óku kei tau síf á e fakaíloa pea óku kei ako pea óku íai á e faingamalie lahi ke ne liliu á éne moúí.

I FAKAKAUKAUÍ Ó E TAUTEA

19. Naé fokotuú mai é he Kalauni á e ongo hopo é 2 ke fakahoko mei ai ha fakafuofua ha tautea óku totonu mo taau maáe fakailoa. Ko e ongo hopo ko eni ko e *R v Penisiliti Malafu*¹ pea mo e *R v Kelikupa Maile*².
20. Óku lahi á e ngaahi makatuúnga mahuínga óku faikehekehe í ne ongo hopo ni pea mo e hopo ko eni pea óku tui ai á e Fakamaauánga ni ke óange ha faingamalie ki hono fakakaukauí ha tautea óku tufa mo taau maáe fkaailoa í he hopo ni.
21. Óku fakakaukauí lahi `e he Fakamaau`anga ni á e tautea óku fokotuú mai é he talatalaaki maáe fakailoa ko eni ka óku tui á e Fakamaauánga óku ngalingali óku íai ha ngaahi makautúnga lelei í he hopo `a e fakailoa ni ke fakakaukauí á e kupu 204 ó e *Lao ki he Ngaahi Hia*.
22. Í he Malanga Kole Fakasiisii Tautea á e fakailoa naá ne kole ai haáne faingamalie koeúhi ko éne kei tau sii pea mo éne kei ako pea mo e sio ki hono kahaú.
23. Í he hopo `a e *R v Tuihaáteiho*³ naé fakaikiiki ai é Cato J á e ngaahi meá ke fakakaukauí é ha Fakamaauánga kimuá á hono tukuange pea `ikai ke fakahalaiíia ha fakailoa í he kupu 204 ó e *Lao ki he Ngaahi Hia*.
24. Í he hopo í he Fakamaauánga Tangi á e *R v Loleini Ála*⁴ naé fakapapauí ai `e he houéiki Fakamaau ó e Fakamaauánga Tangi á e ngaahi fiemaú naé meá ki ai á Cato J í he hopo á e *Tuihaáteiho*, ki he ngaahi meá ke fakakaukauí é he Fakamaauánga kimuá á hono fakahoko á e kupu 204 maá ha fakailoa.
25. Óku tui á e Fakamaauánga ni koeúhi ko e taú motuá ó e fakailoa, fakataha pea mo e puipuituá (circumstances) ó e anga á hono fakahoko ó e hia ni, ke fakakaukauí á e ngaahi fiemaú í he hopo *R v Ála* pe óku taau á e fakailoa ke óange ha faingamalie maána.
26. Ko e ngaahi makatuúnga ko eni óku ha ia í he palakalafi 10 ó e tuútuúni á e hopo *R v Ála*, áia kuo ósi faá toutou ngaueáki í he Fakamaauánga ni í hono fakakaukaua pe óku totonu ke óange á e kupu 204 maá ha fakailoa.
27. Úluaki – ko e mafatukituki ó e hia ó kau ki ai á hono mamafa ó e hia kuo fakailo ki ai á e fakailoa mo e ngaahi makatuúnga fakalahi pea mo fakasiisii tautea.
28. Hange ko ia kuo u ósi lave ki ai í ólunga ni, óku moóni ko e hia óku fakailo ki ai á e fakailoa, fakatatau ki hono tautea, ko e ngaue popula ó ikai ke toe laka hake í he taú é 7. Ka neongo á éne mafatukituki, ka `oku mahino mei he átakai ó e moónii meá naé hoko, naé maú pea fakafoki á e saliate misini ki he mamahi í he hili pe á e áho é taha.
29. Íkai ke ngata ai naé “i he tuúnga fakafiemalie pe á e saliate misini”⁴ í he taimi naé fakafoki ai ki he mamahi.

¹ Óku íkai ke maú á e case ko eni í he AGO pe ko e Paclii website – Fakatokanga ki he Crown to fully cite the cases.

² (Unreported, Cr.133 of 2019, Supreme Court of Tonga, 5 Sep 2019, Cato J)

³ (Unreported, Cr.116 of 2013, Supreme Court of Tonga, 4 Mar 2015, Cato J)

⁴ (Unreported, AC 19 of 2018 , Court of Appeal of Tonga, 17 April 2019, Paulsen P, Handley, Blanchard, Randerson JJ)

30. Ko hono ua ó e meá ke fakakaukauí é he Fakamaauánga ni ko e úlungaanga `o e fakaíloa, ó kau ai ha lekooti faihia, ko ha uesia é hoko ki haáne ngaue, maúanga paánga, ongoongo pea mo hano uesia fakahangatonu pe ikai fakahangatonu á e fakaíloa mei hano fakahalaiaí ia.
31. Ko e fakaíloa óku ikai ke íai hano lekooti faihia, ka óku kei ako pea fakatatau ki he tohi mei he ápi ako ko e fakaíloa ko e tokotaha ngaue malohi, faitonunga pea mo tauhi ki he lao á e ápi ako pea óku ne fakahoko fatongia lelei í he ngaahi ngaue kotoa pe á e ápi ako.
32. Ko e fakaíloa ko e taha ia ó e memipa ifi í he kulupu ifi á e Kolisi Tonga pea koe tokotaha talenitiía, tokotaha talangofua, fakahoko fatongia fakaútumauku pea óku ne vekeveke maú p eke fakakakato ha fatongia óku vahe atu ke ne fakahoko.
33. Í he fakamaópoópo á e pule ako á e Kolisi Tonga, Mr. Sekonaia Tuípulotu, naá ne pehe ko e fakaíloa ko e koloa (asset) ia ki he Kolisi Tonga, ko e tokotaha ako lelei ki hono akoí, falalaánga pea mo fakahoko e ngaue óku totonu ke ne fakahoko (responsible) pea ko hono va mo e kau faiako pea mo e kaunga ako óku lelei.
34. Óku tui á e Fakamaauánga ko e fakaíloa ko ha tokotaha lelei pe ia í he anga ó e nofo ó hange ko e tohi mei he Puleáko ó e Kolisi Tonga pea kapau é íai ha lekooti faihia á e fakaíloa pea óku tui á e Fakamaauánga é malava `e ne uesia á hono kahaú í haáne kole ngaue, tohi ki ha sikolasipi pea mo ha faingamalie fakaako pehē.
35. Óku toe tui foki á e Fakamaauánga ko ha fakahalaiaí é fakahoko ki he fakaíloa, é lahi ange á éne maumau pea mo e faingataá é hoko ki he fakaíloa fakatatau ki he natula ó e hia pea mo e átakai ó e hia naá e fakahoko.
36. Í heéne pehe óku tui á e Fakamaauánga í hono vakaií fakalukufua ó e átakai ó e hopo ni, ó kau ai á e tali é he mamahi á e kole fakamolemole naé fakahoko é he ongo matuá á e fakaíloa fakataha mo e fakaíloa óku fakamahino ai `a e loto fakatomala á e fakaíloa í he hia naá ne fakahoko, pea óku taau ke tukuange á e fakaíloa ó ikai ke fakahalaiaí fakatatau ki he kupu 204 ó e *Lao ki he Ngaahi Hia*.
37. Óku toe tui foki `a e Fakamaauánga ni, óku totonu pe ke óange ha fakahinohino ki he fakaíloa koeúhi ke ne manatuí pe ko e hia naá ne fakahoko óku mafatukituki.
38. Í heéne pehe óku tui á e Fakamaauánga, neongo óku kei tamasií ako á e fakaíloa pea óku kei taú 16 ka é malava ia ke ne fai ha ngaue ke maú mei ai ha seniti ke totongiáki ha paánga ki he ngaahi uesia fakaátamai mo e fakaéongo naé ongoí é he mamahi í he taimi naé pulia ai á e saliate misini.]
39. Óku mahino mei he fakamatala í he Malanga Fokotuú Tauea á e Talatalaaki ko e ngaahi feleleaki pea mo e ngaahi fetuútaki naé fakahoko é he mamahi fekauáki mo e pulia á éne saliate misini ó ikai ke ne ilo ki ai, óku mahino ai naé hohaá lahi á e mamahi fekauáki mo `ene saliate misini.

40. Koeúhi ko e ngaahi úhinga óku ou lave ki ai í ólunga ni, óku tuútuúni heni ke tukuange kakato á e fakailoa ó ikai ke fakahalaiaí fakatatau ki he kupu 204 (1) (discharge absolutely), (2) (3)(b)(ii): pea ke
41. Totongi é he fakailoa á e \$500 ki he mamahi koéuhi ko e ngaa'í ongo naé ongoí é he mamahi í he taimi naé pulia ai á éne saliate misini. *pea koe totongi ko eni ke fakahoko ia í loto lu uke e 2, Sione Teputepu ó Vavau ofeloto Heft é Haveluloto. G.D.*

'AHO: 13 Novema 2023

